

ПРИБЛУДА Л. М.

доцент кафедри гуманітарних дисциплін

Національного університету харчових технологій, Smoloskyr-5@ukr.net

Україна, Київ

ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ МЕТАФОРИЧНИХ ПЕРЕНЕСЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті описано типологічні ознаки метафоричних перенесень у сучасній українській художній прозі. Схарактеризовано зооморфну, фітоморфну, ландшафтну, артефактну, міфоморфну метафори.

Ключові слова: *сучасна українська художня проза, вторинна номінація, вторинне перенесення, метафора, метафоричне перенесення.*

Постановка проблеми. Механізм вторинних перенесень у досліджуваному художньому дискурсі ґрунтується на взаємодії двох критеріїв, а саме: звідки беруть найменування і куди його спрямовують. З огляду на це аналіз типології вторинних найменувань, що постали внаслідок процесів метафоризації, у сучасних лінгвістичних студіях, що досліджують стилістику художнього тексту, є надзвичайно актуальним. Залежно від напрямку перенесення семантики базових лексем метафора втілюється в нових найменуваннях, які розширюють репертуар засобів стилізації художнього тексту.

Мета роботи – дослідити типологічні ознаки метафоричних перенесень в сучасній українській художній прозі.

Основний виклад матеріалу. Сучасна українська проза – яскравий приклад використання метафори, яка є одним із засобів творення мовної картини світу письменників-постмодерністів. Залежно від ознаки, покладеної в основу метафоричного перенесення, у художній прозі початку ХХІ ст. виокремлено декілька типів цього засобу вторинної номінації. До них

належать природоморфна, до якої належить зооморфна, фітоморфна та ландшафтна метафори, антропоморфна метафора.

В основі природоморфної метафори лежить перенесення явищ природи на людину. Тут виокремлюємо зооморфну, фітоморфну та ландшафтну метафору.

Зооморфна метафора. Зооморфна метафора ґрунтується на перенесенні рис представників тваринного світу на людину. Метафори, в основі яких лежить зіставлення тварини й людини, вживають на позначення реалій світу фауни. Вони характеризуються системою асоціацій, пов'язаних із певною твариною. У семантиці зооморфних метафор поєднані денотативний та конотативний компоненти. Денотативний віддзеркалює зв'язок між знаком і поняттям, конотативний – закріплює у структурі значення семи образності, оцінки, емоцій, інтенсивності вияву певної ознаки. О. В. Лазер-Паньків підкреслює, що зооморфна метафора залежить від ролі, яку представники тваринного світу відіграють у житті людини. Мовознавець наголошує на тому, що досить часто характер і змістова спрямованість емотивних асоціацій визначаються не властивостями тварини, а стереотипними уявленнями про неї [3, с. 392]. Характер подібності, в основі якого лежить метафоричне перенесення зоореалій, різноманітне: зовнішня подібність, особливості поведінки тощо, пор.: *...тоді до дона підійшов Хорхе – та мавпа, що супроводжувала земельного магната в готелі* (М. Кідрук) – метафора *мавпа* позначає людину з непривабливою зовнішністю. *Ця тигриця з Гаїті? Може, зв'язана з вуду чи ще з якоюсь чортівнею?* (В. Лис) – ідеться про жінку запальної вдачі. *Живуть поверхом вище. Грубі такі корови* (Н. Сняданко) – ідеться про дівчат із зайвою вагою. – *Йди, сороко, – сказав. Або ж рота на замок. І ключик сховай* (В. Лис) – ідеться про жінку-пліткарку. *Журавель кивнув, простягнув механіку візитку, мовляв, зідзвонимось* (Люко Дашвар). У наведеному прикладі орнітонім *журавель* уособлює закріплений у суспільній уяві образ високої людини. – *Після жнив не оженився з горбоносою, шию скручу.* – *За що? – За те, що слова не*

дотримав. Нам таких **цвіркунів** не треба! (Люко Дашвар) – ідеться про несерйозного чоловіка.

Фітоморфна метафора. У своїх художніх творах сучасні автори активно послуговуються фітоморфною метафорою, сутність якої полягає в перенесенні ознак, процесуальних характеристик рослинного світу на людину. Во слугує яскравим засобом увиразнення мовотворчості прозаїків початку ХХІ ст. Т. А. Єщенко підкреслює, що з її допомогою відбувається створення неповторності й естетичної вартості авторської картини світу [2]. Метафоричні образи з рослинною семантикою дають змогу передати особливе бачення світу, що реалізується в художньому тексті, властиве авторові та його персонажеві і характеризує їх.

Метафоричні перенесення, в основі яких лежать назви рослин, уживають на позначення людини, схожої на відповідну рослину або подібну до неї за певними ознаками. Пор.: *Моя **квіточка** трималася за мене, а я говорив – здається, дурниці...* (Брати Капранови) – ідеться про милу, беззахисну дівчину. – *Какой девушка...* – *голосно сказав він.* – **Персік!** (І. Карпа). Метафору *персік* вжито на позначення молодої, «свіжої» дівчини. В її основі лежить перенесення смакових властивостей фрукта, який відзначається приємним ароматом та «свіжим» смаком, на художнього персонажа.

Фітоморфна метафора вживається на позначення емоційного стану людини. Пор.: *Якщо ви людина вихована [...], то нізащо не зможете тупнути ногою на доброго самаритянина в національному майже одязі, щоби він перестав за вами йти й відчепився, **реп'ях** нещасний* (І. Карпа). Біологічні характеристики рослини перенесено на чоловіка, який, подібно до реп'яха, «чіпляється» до мандрівників.

Фітометафори також указують на професійні та соціальні характеристики персонажів. Пор.: *Для всіх – Сергій Федорович, **крутий перець**, для мене – Джай...* (Люко Дашвар) – ідеться про матеріально забезпеченого чоловіка.

Для вияскравлення якоїсь риси характеру персонажа, особливо його зовнішності, автори поіменують своїх персонажів за зовнішньою подібністю до певної рослини – квітки чи дерева або за подібністю до його функцій чи ознак. Пор.: – *Ну що, добре повеселилися наші **нарциси**?* – *посміхнулася Едіт Береш, коли Стефка увійшла до кімнати* (І. Роздобудько). Нарцисами авторка називає закоханих у себе колишніх акторів.

Метафоричне перенесення частини рослини, її плода здійснюється на різні частини тіла людини. Пор.: *...розігнувся та як трісне чужого по **маківці!** Той звалився й не писнув* (Люко Дашвар) – ідеться про голову. *...дивно було бачити дві юні **волошки** на кругловидому, але з борозенками зморшок обличчі* (Б. Мельничук). *...він зненацька заплакав [...] і все показував нам, ніби виправдовуючись, свої руки, [...], розчепірені дерев'яні **корчі**...* (О. Забужко) – ідеться про руки.

Метафоричні номінації вживаються не лише для позначення фізичних особливостей розвитку людини, але й її емоційних станів. Пор.: *...ти сама не своя, дівко. Невже за Валіком **сохнеш**...* (В. Лис). Автор переносить процес «вмирання» рослини на дівчину, яка виснажує себе через нерозділене кохання. Процес старіння людини характеризують метафори *зів'янути, перезріти*. Пор.: *Зів'яла, як пізня квітка на крижаному повітрі. Донечко!* (Н. Байдаченко); *...теж мені, **перезрілий** рокер!* (І. Роздобудько) – ідеться про персонажів, які починають старіти.

Ландшафтна метафора. Ландшафтна метафора моделює зображувану художню дійсність за подібністю до певної місцевості. У художніх текстах сучасних прозаїків вона представлена типом перенесення *жива істота* → *нежива природа*, напр.: *гора, річка, рельєф, архіпелаг, скеля, вулкан* та ін. Метафоричні номінації цієї групи ґрунтуються на перенесенні фізичних характеристик, зовнішності, емоційного стану, поведінки, віку людини на об'єкти неживої природи, зокрема, рельєф. Пор.: *Мені справді потрібна ванна, потрібна купіль. Цікаво, що вигадала ця **чорна гора**?* (В. Лис) – ідеться про огрядну темношкіру жінку. – *Де вони, знаю тільки я... – Звідки?..* –

прохрипіла вона, безпорадно споглядаючи цю гору м'язів, що нависла над нею (І. Роздобудько). Метафору *гора м'язів* вжито на позначення кремезного та сильного чоловіка. *На неї глянула не за літами змарнована жінка [...] Змучені очі з тьмяним поглядом, густий засів сивини, **рівчаки** зморшок...* (Б. Мельничук) – ідеться про жінку у віці. *...я служив тілу в квадраті... Збільшував об'єм, показував **рельєф**... Я – показове тіло...* (Т. Антипович) – ідеться про чоловіка спортивної статури. *– Я п'ю шампанське, яким пригостив мене пан Юрко, – промовила Уляна, і тільки тоді [...] **архіпелаг** [...] розвернувся...* (Ю. Винничук) – ідеться про некрасиву жінку. ***Скеля** ось-ось буде взята. Вона мусить піддатися! Про це я бурмотів сам собі, повертаючись крізь усе місто додому...* (Б. Мельничук) – ідеться про неприступну жінку.

З погляду семантичного наповнення, цікавою є метафорична номінація *вулкан*, яку Люко Дашвар вживає на позначення розлюченого чоловіка. Пор.: *Полкан – вулкан. Сіно – до біса. На Петра звіром...* (Люко Дашвар). Загальновідомо, що найнебезпечнішою силою вулкана є його виверження, що супроводжується проривом магми (високотемпературного розплаву) на поверхню, яка після втрати газів перетворюється на лаву. Це становить небезпеку для будь-яких форм життя. Авторка переносить на художнього персонажа процесуальні ознаки динаміки вулкана. Так, як вулкан вивергається під тиском газів, так і людина під впливом певних життєвих обставин «видобуває» із себе негативні емоції, що становить небезпеку для людей, які її оточують.

Артефактна метафора. Артефактна метафора – яскравий засіб увиразнення мовотворчості письменників початку ХХІ ст., сутність якої ґрунтується на перенесенні якостей людини на навколишній світ. Артефактну метафору репрезентує група *створені людиною предмети* → *людина*.

Здебільшого відбувається «оживлення» предметів побутового вжитку, які вказують на вік, поведінку, фізичні характеристики, внутрішні якості

людини тощо. Пор.: *Розумні дівчата зазвичай невисокі. Хіба вам колись доводилося бачити розумну жердину?* (Ю. Винничук); – *Нема чому заздрити, – заперечувала я. – У тебе все гармонійно і пропорційно, а от я шпала* (І. Роздобудько); *Ніколи не доводилося спати з тичками? То й не пробуйте* (Ю. Винничук). Метафори *шпала*, *жердина*, *тичка* вжито на позначення худорлявих жінок високого зросту.

Цікавим є приклад із метафорою *вішалка*: – *Ну й дивися на свою стару вішалку, – крикнула Миколаєва мати і поставила печатку...* (Л. Пономаренко). У суспільній думці за вішалкою закріпилося уявлення про худорляву дівчину високого зросту. Л. Пономаренко вживає цю метафору в іншому значенні й позначає нею стару худорляву жінку.

Метафори цієї підгрупи позначають внутрішні якості людини, її інтелект, напр.: *плуг, жилетка, флешка, кувалда, долото* та ін. Пор.: *...який із тебе бандюк, Міхал, ти ж плуг...* (Анатолій Дністровий) – метафорою *плуг* поймає фізично сильного нерозумного хлопця. *Коли він залишився без жилетки для шмарклів, коли усвідомив безповоротність Марійчиного рішення – миттю перестав слинити* (І. Потаніна) – метафору *жилетка* вжито на позначення співчутливої дівчини.

За семантичним наповненням звертає на себе увагу антропоморфна метафорична номінація *валянок*, пор.: *...мій Валя, – вона погладила його по голові, а він так і не підняв її, – як ти переконалася, не валянок* (Б. Мельничук). Традиційно під валянком розуміють людину з повільною реакцією, дурня. Автор уживає цей предмет взуття з іншим значенням, протилежним, і має на увазі розумного, упевненого в собі чоловіка.

Артефактна метафора відображає технічну сферу життєдіяльності людини. Так, її уживають на позначення зовнішності, фізичних характеристик, емоційного стану, особливостей характеру, поведінки, віку художніх персонажів. Пор.: *Дурак ти і тормоз. Іди сюди бігом. Підсади-но маму!* (І. Карпа) – ідеться про хлопця, який повільно реагує на зовнішні подразники. *Сунув до апартаментів – криголам* (Люко Дашвар); *...ти*

повинен нейтралізувати мою подружку. – Оцю самохідну гармату? (Ю. Винничук); ...не раз можна було побачити, як Андрон вишиває у центрі попід руку із черговою «тумбочкою», «бетономішалкою»... (Ю. Винничук).

Міфоморфна метафора. Міфоморфна метафора слугує яскравим засобом увиразнення мовотворчості сучасних прозаїків. Її сутність полягає в перенесенні ознак міфічних образів на людину.

Міфоморфні метафори позначають вік персонажів, зовнішність, рід занять, вдачу. Пор.: ...*ти – бестижа баба яга, тьху, костяна нога, думаєш, красива як нага?! (Т. Антипович) – ідеться про стару, некрасиву жінку. – Прошу, пред'явіть документи! – Вовкулака впер дуло карабіна в нагрудну ліву кишеню френча (В. Шкляр) – ідеться про жорстокого більшовика, якого В. Шкляр порівнює з міфічною істотою – вовкулакою. – Пустити! – кричала з останніх сил. – Зараза! Душа ще пручалася, але то був суцільний диявол (Л. Пономаренко) – ідеться про чоловіка злої вдачі. Міфоморфні метафори вживаються із позитивним забарвленням. Пор.: – Гляньте, дядьку Моріс, русалка, – сказав молодший років двадцяти. – Справді, русалка. Фея (В. Лис) – ідеться про вродливу дівчину*

Висновки. Українська художня проза початку ХХІ ст. – яскравий приклад використання такого засобу вторинної номінації, як метафора. Сучасні автори використовують метафору для увиразнення свого художнього мовлення. Так, природоморфна метафора характеризує динамічну сферу життєдіяльності людини, її індивідуальні властивості. Фітоморфна метафора окреслює особливості біологічного існування рослин, перенесені на людину. Ландшафтна метафора ґрунтуються на перенесенні фізичних характеристик, зовнішності, емоційного стану, поведінки, віку людини на об'єкти неживої природи, зокрема, рельєф. Сучасні прозаїки також використовують артефактну метафору, яка ґрунтуються на перенесенні явищ природи на людину. Колориту їхній мовотворчості надає й міфоморфна метафора.

Література

1. Балабан О. О. Метафора як семантична універсалія : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Донецьк, 2006. 20 с.
2. Єщенко Т. А. Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект. URL: <http://ea.donntu.org:8080/handle/123456789/17003> (дата звернення: 20.02.2021).
3. Лазер-Паньків О. В. Особливості давньогрецької зооморфної метафори на позначення рис характеру людини. Мовні і концептуальні картини світу. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2012. С. 391 – 398.

References

1. Balaban O. O. Metafora yak semantychna universaliiia : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.15. Donetsk, 2006. 20 s.
2. Ieshchenko T. A. Semantyko-stylistychni typy metafor: teoretychnyi aspekt. URL: <http://ea.donntu.org:8080/handle/123456789/17003> (data zvernennia: 20.02.2021).
4. Lazer-Pankiv O. V. Osoblyvosti davnohretskoi zoomorfnoi metafori na poznachennia rys kharakteru liudyny. Movni i kontseptualni kartyny svitu. Kyiv : VPTs «Kyivskyi universytet», 2012. S. 391 – 398.

Prybluda L. M.

docent of the department of humanitarian disciplines

National University of Food Technologies, Smoloskyp-5@ukr.net

Ukraine, Kyiv

TYPOLOGICAL SIGNS OF METAPHORICAL TRANSFERS IN UKRAINIAN ART PROSE AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The article describes the typological features of metaphorical transfers in modern Ukrainian fiction. Zoomorphic, phytomorphic, landscape, artifact, mythomorphic metaphors are characterized.

Key words: modern Ukrainian fiction, secondary nomination, secondary transfer, metaphor, metaphorical transfer.